

K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině

On the discussion of standard and “literary” Czech

ABSTRACT: Admitting that certain mistakes in their paper (Čermák, Sgall and Vybíral 2005) have to be corrected, the authors claim that one of the main issues relevant to the present discussion concerns the difference between a book and a short paper which necessarily includes quotations from other writings; these should not be ignored, and the results of the research conducted up until now should be reflected. The present paper then argues that some of the old arguments are still valid and that the concept of a standard and its variants is to be understood taking into account a transitional zone between the standard and everyday spoken usage. The older traditions of prescriptive linguistics still have not been overcome by functional approaches, especially in school education.

Key words: Standard, variation, spoken usage, prescription, functional approach

Klíčová slova: standard, variace, mluvený úzus, preskripce, funkční přístup

1.1. Ú v o d e m. Tento příspěvek je vedený snahou shrnout, popřípadě vysvětlit hlavní východiska našeho předchozího článku (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005) a je i pokusem na hlavní polemické názory odpovědět. Je z povahy věci vědomě více *úvahový*, jakkoliv předpokládá nezbytnost zde vyslovované názory, sdílené podle naší zkušenosti řadou lingvistů a opřené o dlouholetý, i když ne docela soustavný výzkum, potvrdit v dalším rozsáhlém terénním výzkumu. Poněkud svérázný je postoj, v jehož duchu se nese jeden z prvních příspěvků reagujících na náš článek (viz Oliva, 2005). Pokud by se měly publikovat jen seznamy o výzkum opřené faktů (což se už mnohokrát stalo), bylo by třeba odmítnout velkou řadu i zcela zásadních úvah jiných (např. o proponovaných jazykových univerzáliích). Ostatně bez faktů, k jejichž ověřování na korpusovém základu se hlásíme, se bohužel odvíjela celá minulá praxe v oblasti preskripce a kodifikace a lze ji jen těžko nazvat něčím jiným než „dojmologií“.

I když takový širší výzkum by nebyl snadný ani levný, věříme, že naše názory se v něm dají aspoň v jejich většině a hlavní podobě přesvědčivě potvrdit. Kvůli přehlednosti a stručnosti se také v podstatě omezujeme na výčet tezí a komentář k nim. Vnímavější čtenář snadno rozpozná, že jde přitom o souvislou problematiku. Stále však zůstává snahou autorů nechat naznačené problémy otevřené diskusi. Vůbec nechceme „útočit“ na hlavní bohemistická pracoviště, naopak, jde nám o to, aby se našla možnost jejich účinné další práce na problémech, o jejichž existenci všichni víme.

Uvedme hned na začátku, že v některých bodech jsme v článku opravdu chybovali, jak Oliva (2005) právem upozorňuje:

(a) místo „pravidla pravopisu svá stanoviska ... opatrně doporučují, a to jen školám (těm se vnucují)“ v odd. 1. jsme měli uvést „...doporučují (jen školám se vnucují)“;

(b) v odd. 2. mělo být místo „moravská shoda“ *moravská spodoba* (je to shoda fonémů ve znělosti; netvrdíme, že se vyskytuje jen na Moravě) a přesnější fonetický zápis příkladu;

(c) v odd. 4. místo *nemoce* mělo být *nemocích*, ačkoli je na místě se ptát, proč během uplynulých dvaceti let k úpravě kodifikace v tomto bodu nedošlo;¹

(d) u typu *města, které/který* měla být poznámka s odkazem na známou složitost, o které zasvěceně mluvil už před čtvrt stoletím Stich;² dnes by stálo za ověření, do jaké míry se tvary na *-é* v těchto spojeních čím dál častěji vyskytují ve veřejných ústních projevech, i když nejsou vlastní obecné češtině;

(e) v odd. 5. neměly být odstavce (b) a (c) zahrnuty pod tvarosloví.

K takovým nedopatřením při troše nepozornosti občas dochází; omlouváme se za ně. Nechceme se pouštět do osobní polemiky o jednotlivosti. Uvádíme v dalším několik poznámek k diskusi (odd. 1) i zásadních tezí k celkovému pohledu na dnešní situaci češtiny (odd. 2) a k různým jednotlivým bodům (odd. 3); k otázkám, u kterých jsme byli v diskusi upozorněni na potřebu bližšího vysvětlení, se vyslovujeme hlavně v poznámkách pod čarou.

1.2. Pro úroveň časopisu je možné v dané souvislosti považovat za důležité takové body, jako je respektování rozdílu mezi možnostmi (i úkoly) vědeckého časopisu a knihy: v časopisu se tisknou především články do 25 nebo 30 stran, knižní monografie bývá mnohonásobně delší. Jen v knize (nebo v řadě článků) je možné podrobně vykládat, dokládat a vysvětlovat větší počet různých tvrzení. Naproti tomu autor článku musí i u podstatných věcí odkazovat na knihy nebo na jiné články, ve kterých byla jednotlivá tvrzení podrobněji vyložena, doložena a/nebo vysvětlena. V jednom článku není možné odpovídat na všechny složité otázky daného okruhu; těm, kteří se o to zajímají, je dávno známo, že důkladná diskuse je možná v knize. Proto je nepatřičné autorům knih nebo řad článků vytýkat, že v jednotlivém článku některá svá tvrzení (znovu) nevyložili, nedoložili nebo nevysvětlili, popř. že právě v tomto článku neodpovídají na desítky dosavadních podnětů; znamená to, že kritik sám knihy nebo články, na které autoři odkazují, nebere do úvahy. Nerozlišování mezi těmito aspekty u knih a u časopisů může snižovat vědeckou úroveň, důvěryhodnost a tedy i čtenářskou oblíbenost a sledovanost časopisu. Redakce a posuzovatelé rukopisů by proto měli dbát na jejich úroveň v tomto ohledu co nejpřísněji.

¹ Akadematická Mluvnice češtiny 2 (Komárek et al., 1986) na s. 330 uvádí, „že se ... z kolísajících jmen ustavil zvláštní deklinační typ, dnes reprezentovaný vz. ‚píseň‘. V současné době kolísání pokračuje. Asimilační proces není ukončen, a proto často ... nelze ... kodifikovat tvar v té či oné podobě. Každé rozčlenění, které přináší kodifikační příručky, je třeba chápat jen podmíněně. Vývojový pohyb jde nesporně od vz. ‚kost‘ – dnes stále více izolovaného – ke vz. ‚píseň‘, ...“

² V článku Kraus et al. (1981, s. 231) se říká: „Podoby *ta velká města byla dobyta* se cítují pro mluvenou komunikaci jako vypjatě spisovné, ba knižní. Obecně české varianty jsou naopak výrazně nespisovné. Existuje tu třetí možnost podoby *ty velké města byly dobyty*. Tato možnost se začínala velmi nadějně měnit v realitu v době obrození, vývoj však byl kodifikací zastaven (ale ne zcela likvidován). Je otázka, zda by kodifikace neměla tuto vývojovou možnost znovu podpořit – jinak totiž nemáme vůbec naději na to, že bude jednou k dispozici varianta spisovná a přitom neutrální i pro mluvené projevy“. Dál se v citovaném článku uvádí, že tvary na *-ma* „nabývají hodnoty tvarů hovorových“ (s. 231), i „zúžené *-í-* nejen v základech, ale i v adjektivních koncovkách, ... stává se pomalu, ale jistě jevem hovorovým“ (s. 232).

Pro další diskusi je tedy důležité, bude-li se brát zřetel na to, co je uvedeno v knižní monografii Sgall et al. (1992).³ Nebylo by užitečné, aby účastníci diskuse přestali ignorovat, co už bylo v uvedených pramenech publikováno, a k dané problematice se popř. vrátili, až se s tím seznámí?

1.3. Výzkum běžné mluvy, který se v uvedené monografii podrobně probírá, se v hlavních bohemistických institucích v potřebně šíři (kromě dialektologie) rozbíhá teprve v posledních letech, a proto jsou výsledky získané v uplynulých desetiletích jinde (nebo individuálně) dosud do velké míry relevantní. Druhou stránkou této skutečnosti je, že některé „staré argumenty“ neztratily svou platnost. Pokud naše hlavní bohemistická pracoviště na ty argumenty, tj. na výsledky empirického výzkumu, dosud v potřebné míře neberou zřetel, stávají se tyto argumenty s časem spíš jen naléhavějšími. Je možné se taky ptát, jsou-li snad nějaké nové argumenty pro to, abychom i v hovoru užívali tvarosloví z jazyka Bible kralické nebo abychom mluvčí z Čech přesvědčovali, že mají mluvit spisovně ve stejné míře, jako to o sobě často předpokládají Moravané.

V literatuře u Sgalla et al. (1992), popř. u Čermáka, Sgalla a Vybírala (2005) většinou citované je na základě výzkumu bohatě doloženo poměrně velké rozšíření nespisovných tvarů obecné češtiny (OČ). Jde o řadu rozsáhlých empirických zjištění – často od lingvistů zahraničních, od M. Veye po H. Kučeru a po podrobnou mluvnici OČ od Townsenda (1990) – včetně M. Krčmové, R. Brabcové Kvapilové, B. Dejmka, A. Trnkové, K. Kravčíšínové Králíkové, L. Hammer, C. Maglione, N. Bermela a dalších, nověji i L. Bayer-Nerlich, T. Hedin, O. Müllerové, J. Hoffmannové aj. Druhou stránkou této situace je, že ty spisovné tvary, které se v běžné mluvě užívají jen málo, se pocítují jako „papírové“, více méně násilné. Existenci těchto pocitů potvrdily i výroky předních odborníků, jako byli B. Havránek, J. Bělič a další. Uvedme jednu typickou formulaci: „To znamená, že většině příslušníků národa tvar *je*, vyžadovaný dosud důsledně ve spisovném jazyku i v bezdůrazovém postavení, připadá jako nepřirozený, umělý, knižní, a že se proto zákaz užívat ve 4. pádě jedn. čísla střed. rodu tvaru *ho* z různých důvodů často přestupoval“ (Bělič, 1961, s. 268). Můžeme připomenout podobné stanovisko o vhodném zmenšení vzdálenosti mezi jazykem spisovným a hovorovým ve stati Dokulilové (1952, viz o ní Sgall et al., 1992, s. 67); nově píše I. Nebeská v Encyklopedickém slovníku češtiny: „v běžném denním hovoru působí takové komunikační normy, které užívání spis. prostředků nevyžadují, mluvčí proto zpravidla mísí prostředky spis. s nespis.“ (Nebeská, 2002, s. 91).

³ Kniha nemohla vyjít česky, protože nebyla naděje na potřebnou podporu ze strany tehdejšího vedení české lingvistiky; podobně ani v r. 1960 nemohl Sgall publikovat svůj článek jinak než v zahraničí, kde mu to tehdy umožnila Havránkova žačka A. G. Šírková. Z řady článků, ve kterých od té doby diskuse probíhala, uvedme jen (kupodivu v diskusi nepřipomenutou) Sgallovu (1994) přímou odpověď v Slově a slovesnosti na připomínaný článek O. Hausenblase. V uvedené knize (zejména na s. 66–75) a v řadě článků, které jsme při výzvě k nynější diskusi citovali, najde zájemce podrobnější zdůvodnění mnoha našich stanovisek. Není možné vracet se k tomu všemu výslovně v dalších jednotlivých člancích.

O této oscilaci psal jako první H. Kučera (1955), který tehdy taky jako první uplatnil při studiu mluvené češtiny i statistické postupy. Většinou se oscilace týká tvaroslovných jevů (z nichž velká část vznikla jako důsledky fonologických změn).⁴ Jevy, které mají i synchronně povahu hláskoslovnou, jsou dnes zčásti lexikalizovány. V článku Čermáka, Sgalla a Vybírala (2005) řadíme v odd. 4. výrazy *von, vod, voba, voko, volej(ovky)* a další slova s lexikalizovaným protetickým *v-* (viz už formulaci Skaličkovu, 1962, s. 203) mezi jevy rozšířené v běžné mluvě na velké části území; větší nebo menší rozšíření proteteze je totiž do značné míry podmíněno vlastnostmi jednotlivých slov, zejména jejich stylovým zařazením (jak v článku připomínáme v dalším odstavci); dost podrobně o tom mluví Sgall et al. (1992, s. 87n.).

Připomeňme ještě, že v odd. 2 cit. článku píšeme o jevech, „které jsou zatím na *h r a n i c i* kodifikované ‚spisovnosti‘, ale mluví je intuitivně hodnotí jako běžné v mluvených projevech“. Intuitivní hodnocení není naše kritérium (což by se nám mohlo vytýkat právem), ale zjištění dlouhodobého výzkumu; jde o intuici mluvčích, ne lingvistů; to je pro výzkum podstatný rozdíl, v bohemistice zpravidla respektovaný a v diskusi nezanedbatelný.

2.1. *Priorita mluveného jazyka* je nesporná, přesto lze vůči přirozeným, nepřipraveným mluveným projevům pozorovat často spíš opovržení jako k čemusi nízkému a v lepším případě se mluvený jazyk vnímá prizmatem jazyka psaného a hledají se u něj pak jeho „specifické“ rysy. Reakce typu „neumí pořádně promluvit“ spíše naznačují, že lidé nemají praxi rétorickou. Lingvisticky se tu však projevuje nemístné elitářství, dosud často spojované s představou psaného spisovného jazyka jako nejvyšší formy jazyka vůbec. Připomeňme, že adekvátnější je jiný pohled na vztah běžné mluvy a spisovné normy; řečeno s de Saussurem (1989, s. 221), „jazykovou jednotu lze rozrušit, když přirozený konkrétní jazyk podlehně vlivu spisovného jazyka. ... Ponechán sám sobě, jazyk zná jen své dialekty...“. Není na místě ignorovat obecně nezpochybnovaný fakt, že jazyk se primárně vyvíjí skrze svou mluvenou podobu a změny v ní se pak přenášejí (někdy a někde) do jazyka psaného. Přesto se specializovaný výzkum jazyka mluveného v minulosti pořádně nerozběhl (kromě nářečního), a rozsáhlá korpusová data se teprve shromažďují. Ve škole jistě není třeba obecnou češtinu (nebo jiné variety běžné mluvy) vyučovat, ale bylo by užitečné prezentovat ji jako určitý prostře-

⁴ V článku Čermáka, Sgalla a Vybírala (2005, odd. 5) mluvíme, jak je v bohemistice dost běžné, o typech tvaroslovného kolísání (to nejsou jen *vzory*) u dvojic jako *ořel/orá, tiskl/tisknul, trpí/trpějí* (vhodnější by bylo *trpěj(i/í)*), *pánové(e)/páni, anglisté/anglisti*; úmyslně uvádíme příklady z hlediska kodifikace i jinak různé (zčásti jsou pro toto kolísání relevantní i faktory územní, viz např. Jazykový atlas o tvarech *synove/syni, učitelove/učitelí* ap., Balhar et al., 2002, s. 155–159). Že v článku tvary jako *velkejch, velkejma* charakterizujeme jako jevy nestandardní, spíš snad ustupující, to se opírá o výsledky dlouhodobého výzkumu, na který v článku odkazujeme; viz už Sgall et al. (1992, s. 85–87, 185–194) i Bermel (2001), nově Sgall a Maglione (2005–2006); nyní tento výzkum významně doplňují i dvě knižní publikace sepsané a vydané (opět!) v zahraničí, totiž Bayer (2003), ukazující i na desorientaci českých mluvčích ve vztahu k jejich vlastnímu úzu, a Hedín (2005), která se zaměřuje taky na rozdíly jednotlivých typů televizního vysílání a na polistopadové změny v nich.

dek komunikace, který má svá funkční omezení i geografickou aj. variabilitu, s tím, že to obojí je vlastní i spisovné normě.

Historicky je třeba si připomínat, že vývoj češtiny neprobíhal tak, že by se (spisovný) standard zakládal přirozeně na mluvené koiné; její situace je příznaková v důsledku změn, reforem a jazykového inženýrství národního obrození; to má stále své důsledky.

2.2. *L i n g v i s t i c k é a s o c i o l o g i c k é* aspekty dnešní situace nelze rozbírat bez ohledu na dosavadní tradici spisovnosti (kodifikace). V demokratické společnosti se každá snaha vnucovat něco ostatním (zvláště legislativním násilím) odmítá, a tedy je prostě nedemokratická. V jazykovědě jde o známou preskripci a preskriptivnost, zvláště dnes chápanou jako diktát, neopírá se o dostatečnou znalost faktů (zejména mluveného úzu) a je z povahy věci umělá.

Z *l i n g v i s t i c k é* h o hlediska diktovat nelze nic, lze jen poznávat objektivně fakta v jejich úplnosti, ukazovat na jejich rozložení, často alternující, a popřípadě nabízet opatrně doporučení či dobrozdání. K preskriptivnímu diktátu žádný lingvista právo nemá, nikdo mu ho nedal a dát nemůže (ani parlament to právo nemá); odlišná situace může být ovšem u škol (ty podléhají ministerstvu školství).⁵ I když se preskriptivní postoj v našem postpuristickém období od lingvisty často očekává, měl by se v rovině školské nebo poradenské apod. už změnit (a) na potřebné vysvětlení, že o „správnost“ a černobílou spisovnost nejde, jak je u nás známo už od r. 1932 a v anglosaském světě už po staletí, a (b) že výraz, o který jde, má buď platnost neutrální (stylově neomezenou), nebo příznakovou (hovorovou, knižní, zastarávající aj.) s určitým neutrálním protějškem; specifický komentář se pak ovšem hodí pro případy, kdy takový neutrální protějšek neexistuje, nebo kdy jsou dva výrazy i stylově na stejné úrovni (jako např. neutrální *brzy* a *brzo*, snad i *má* a *moje*).

Spisovnost, resp. snaha zavádět do popředí nějak vybrané části jazyka a prohlašovat je za nejvyšší formu jazyka a komunikace lidí se dá v dané podobě chápat za přežitou. Necháme-li stranou otázky deklarativního rázu, promítající se do diskuzí o podstatě spisovnosti, hlavním problémem dosavadní praxe je neschopnost se vyrovnat s jazykovými fakty. Tato neschopnost má především dvojí podobu: vztah k mluvenému jazyku a vztah k jazykovým změnám. Je dlouho patrné, že spisovnost a hlavní nástroj uvádějící ji do života (jakkoliv je to vždy rozhodnutí arbitrární), kodifikace, se situací v mluveném jazyce odmítá nejen řídit, ale k ní i přihlížet. I proto má v důsledku netolerantnosti proponentů přehnané spisovnosti dnešní česká situace tak blízko k diglosii. Lidé angažovaní v kodifikaci a šíření spisovnosti zřejmě ignorují základní poznatky o prio-

⁵ Má-li škola „vyloučit z písemných a oficiálních promluv evidentně nestandardní jevy“ (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005, odd. 4), naznačuje slovo *evidentně*, že v této záležitosti, týkající se určitého stylu, by při vhodném vysvětlení funkční povahy tvarů nemuselo jít o diktát, o nařízení (to by ostatně podle toho, co říkáme v odd. 1., nebylo úplně nemožné: charakterizujeme tam diktát jako „silně příznakový“, ne jako úplně vyloučený).

ritě jazyka mluveného, nerespektují pojetí F. de Saussura ani historickou dimenzi jazyka.⁶ Není proč si „postobrozenecky“ myslet, že jazyk bez reglementování zahyne; v předchozích staletích reglementace nebyla, nebyl tu orgán, který by vymezoval spisovnou češtinu a vnucoval ji druhým, to vzniklo až teprve nedávno; proto ani nebylo potřeba vědeckého pracoviště snažícího se vymezit spisovnou jazykovou normu a z té pak vycházet při hledání jazykové správnosti, patřičnosti nebo náležitosti. Potřeba mít takové institucionálně vědní pracoviště vznikla teprve v minulém století jako jeden z důsledků tehdejší jazykové politiky. Jazyková situace, rozhlédneme-li se jen trochu kolem, přílišné rozšíření preskripce (s výjimkou jen některých evropských zemí) dnes nenasvědčuje, zvláště ne u jazyků největších, srov. angličtinu, čínštinu, hindštinu, arabštinu aj.

S o c i o l o g i c k y se preskripce váže aspoň na tyto hlavní otázky, resp. vede k jistým důsledkům:

A – přeučování dětí ve škole, tj. snaha říkat jim, že dosavadní mateřština (obecná čeština, nářečí) je nesprávná, pro mnohé je traumatizující, a hlavně je didakticky (i výchovně) přinejmenším nevhodná, protože zpochybňuje jejich dosavadní hodnoty a bere jim pocit jistoty ve vyjadřování (spisovná čeština je v té době pro většinu dětí z hlediska aktivního úzu cizí norma); dítě se samozřejmě musí dozvídat, že je rozdíl mezi normou jazyka spisovného a nespisovného; ve škole je však většinově povinnost věnována jen ovládnutí spisovné jazykové normy, o nespisovné se nemluví, a pokud ano, pak zhusta jako o kódu nepatřičném, nevhodném;

B – pocity nejistoty (v důsledku kontinuálních reforem a změn a hodnotového otřesu) a nestabilita spisovného standardu se navzájem prolínají a mají nežádoucí důsledky: jistě mj. nevedou k lásce a respektu k vlastnímu jazyku, resp. tomu spisovnému, ve kterém se děti necítí doma;

C – pocity nejistoty a nestability často vedou k otázkám po správnosti, k hledání konečné pravdy, což nepochybně souvisí s potřebou jistoty; tu lidé nemají, protože namísto přirozené tradiční autority, dané setrvalým vývojem, tu pro většinu mluvčích žádná autorita není; důsledkem této situace je i to, že spisovnou normu pak dobře ovládá málokdo a nikomu se nechce se znovu (někdy několikrát za život) přeučovat, co se kdysi pracně naučil;

D – někdy se objevují i pocity nechuti ke všemu cizímu, zvl. v lexikonu ústící až do postojů xenofobních a absurdních typu „jen vše domácí je dobré“, což posiluje i jazykovou izolovanost v širším (evropském) kontextu; taková tradice se dá bohužel nalézt i jinde, třeba v islandštině; žádný jazyk ale nedokáže žít natrvalo v plné izolaci a co se v jedné době jeví jako více či méně cizí a importované, je za čas vnímáno

⁶ Říkáme-li (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005, odd. 2): „Současné češtině bylo v historických podmínkách 19. století znemožněno vytvořit souvislou neformální h o v o r o u vrstvu“, máme na mysli současnou (moderní, novou) češtinu, jak existuje a vyvíjí se od obrození. Toto pojetí není nijak neobvyklé (pokud víme, nevzbudilo žádné námítky, jak o počátcích moderní spisovné češtiny píše Stich, 1991). Na tom nic nemění, že i současná čeština má ovšem značnou proměnlivost v čase; takovou proměnlivost mají i jiné skutečnosti – proměnami v čase prochází každé individuum, svůj průběh v čase má i foném.

jako normální nebo dokonce plně domácí (srov. staré přejímky jako *muset*, *církev*, *radnice*, nové jako *software* a kalky jako *obnos*, *mrakodrap*);

E – sporné pocity ohrožení velkými jazyky u některých mluvčích, za které se ovšem často skrývá jen nechuť k cizím slovům, jistě také přispívají k danému pocitu nejistoty.

Dosavadní praxe, v některých bodech blízká diglosii (spisovný jazyk versus obecná čeština, popř. nářečí) je *n e v ý h o d n á*, protože oproti přirozené podobě mluvených variant standardu je kodifikace spisovné normy umělá, nedůsledná, vnucovaná, nevžitá a je v rozporu s mluveným jazykem. Na hledání onoho správného východiska, které v důsledku uměle vytvářené nejistoty nemuselo vzniknout, se pak těžko dává jediná možná odpověď, a tedy (v mnoha případech) že je víc možností a že správné, vhodné je především to, co se v daných komunikačních situacích používá. V nepřirozeně pěstované tradici jazykového diktátu, který je ale nepřehledný a matoucí (mnoha starším lidem reformy prostě splývají), se pak někteří mluvčí dožadují orientace. Do jazykové praxe totiž stále proniká odstrkovaný mluvený jazyk a tento fakt je vnímán.

Problematická je i otázka toho, čemu se někdy říká jazyková kultura a jindy nelichotivě jen jazykové inženýrství. Nikdy se systematicky u nás z žádné strany nejevila snaha o něco víc než o spisovnost (mluvený jazyk nikdo nepěstoval); ve své podstatě se však zájem dlouhodobě vždy soustřeďoval především na pravopis. Ten se ovšem musí učit a kontrolovat; to neznamená intervenci do jazyka, ale nemělo by se to považovat za podstatné a podrobně to probírat a přezkušovat i na vyšších stupních škol, jako by byl pravopis tím nejpodstatnějším v jazyce a jako by jeho dnešní podoba byla jediná možná.

Jaké ale jsou, resp. mohou vlastně cíle jazykové kultury být, jsou běžně známé a obecně přijímané? Odpovědi budou asi rozpačité, uděláme-li mezi lidmi výzkum (je smutné, že nejrozšířenější a pro mnoho lidí jedinou známou a obvykle nesympaticky vnímanou jazykovou příručkou jsou pravidla pravopisu, namísto třeba dobrého slovníku). Minimálně lze od rozumné jazykové politiky pěstující jazykovou kulturu očekávat, že: (a) objektivně, resp. zvnějšku bude vnímat a pěstovat jazyk, standard se stylovými variantami tak, resp. takový, aby vyhovoval všem komunikativním potřebám nabídkou adekvátních prostředků; (b) subjektivně, pocitově bude mít uživatel jazyk takový, který mu dává pocit důvěry a jistoty vzhledem k (a) i vzhledem k vlastní osobní minulosti (co se kdysi naučil, mu zůstává a nikdo mu to novou reformou nebere). Opětné reformy jazykovou kulturu narušují. O tom, že reformy a pocity nejistoty atd. jsou však vlastní jen spisovné verzi standardu (mluvené varianty standardu nic takového neznají), už ale byla řeč.

2.3. *F u n k č n í p ř í s t u p y* by měly vycházet z toho, že funkční je to, co je v daném typu diskurzu nejvhodnější a tedy zpravidla i nejfrekventovanější, a asi i považované za relativně stabilní, co odpovídá různým komunikativním cílům a situacím, a je tedy uzuální, tj. časté, obvyklé, bez ohledu na to, zda je to žádoucí nebo ne, zda je to správné nebo chybné. Je zřejmé, že dnes už přehnanou spisovnost projevu za každou cenu a v jakékoliv situaci prosazuje málokdo; připouští se tedy funkční pluralita. Je ale zřejmé i to, že od takovéto proklamativní aspoň hrubé shody je k praxi, zvláště ve školách, ještě dost daleko. Údajná a nepodložená priorita spisovné normy je pro leckoho

stále ideálním metrem poměřujícím vše ostatní (je mírně řečeno podivné, ne-li směšné, slyšíme-li například v televizním dabingu mluvit spisovně hrdiny westernů i ve vypjatě neformálních situacích). Je jistě na místě zdůraznit, že má-li obecně každá forma jazyka své hlavní funkce (a jsou-li i funkce, které nemá), má specificky i norma spisovná své známé a nezastupitelné funkce, které od ní očekáváme, a má tedy své důležité místo ve spektru komunikačních forem a variet (k tomu viz i odd. 3.2. dole).

2.4. *S t a n d a r d a j e h o v a r i a n t y* vidíme takto: Pokud připustíme, že spisovný standard není ani jediný, ani vždy nejvhodnější, je pak třeba uznat ve smyslu funkce tolik variant standardu, kolik je (zobecněně) funkčních typů diskurzu, lišených nejen vertikálně, ale též horizontálně (nářečí ap.); důležité jsou mj. dimenze ne/oficiálnosti a od ní odlišná ne/veřejnost. Ty se v dosavadních příručkách a možná i v poradenské a podobné činnosti málo reflektují; rozdíly úzu v takových dimenzích jsou ovšem záležitostí stylu, neměly by být předmětem kodifikace, ale právě poradenství ap. Mluvíme-li o jediném standardu, je to ve snaze zdůraznit, že češtinu chápeme jako jeden jazyk, kde různé plnoprávné variety jsou verzemi jediného obecného standardu a žádná z nich není ostatním nadřazená či podřazená. Navrhujeme tedy užívat v tomto smyslu sjednocující, ale i demokratičtější pojem standard proti už problematické spisovnosti, na kterou se nabalilo víc negativních konotací.⁷

Zároveň je třeba trvat na tom, že standard nelze nadekretovat (jako v rozvíjejících se etnikách), to je v podmínkách vyspělé společnosti nepřijatelné jazykové inženýrství. Standard je dán vývojem a přirozenou normou vycházející z reálného úzu. I specifikace standardu tedy musí skutečný úzus reflektovat a vycházet z jeho znalosti, a ne z úvah či představ jedinců. Přihlédne-li k významu jazyka mluveného a vyjde-li z faktů, nemůže pak být ani obviňována z umělosti či nemluvnosti.

2.5. *B u d o u c n o s t s t a n d a r d u* záleží na tom, přijmeme-li úvahu o přirozené a kauzální souvztažnosti úzu a standardu a pokusíme se standard podle toho vymezit. Pak je třeba se zeptat, jak zaručit, aby standard zůstal otevřený a nezastarával, aby se nevynucovaly periodické a povolné reformy jdoucí mnohdy nesystémově i proti úzu na velké části území (srov. např. *oni sázejí/sází* vs. *oni trpí*, a ne taky *oni trpějí*). Tady je třeba přiznat, že ani lingvisté, ani nikdo jiný nikdy neřešil otázku standardu v delší perspektivě, především budoucí; vždy až dosud diktátorsky kodifikovali jen z neurčitěho pocitu potřeby reagovat na nakupení nových změn. Dosud se vůbec neřeší problém

⁷ Nejde tedy zdaleka jen o volbu termínu; i ta ale má svou důležitost (vzhledem k etymologickým a dalším konotacím). Termín *spisovný jazyk* má nevýhody v obou svých částech: adjektivem *spisovný* odpovídá český termín německému *Schriftsprache* a francouzskému *langue littéraire*, což znamená i *literární*, *učený* (podle Bubnova slovníku), odkazuje k psaní, spisování; substantivum *jazyk* zakrývá, že jde jen o jeden z útvarů (zřetelně rozlišených hlavně v tvarosloví), resp. o spisovnou normu, ne o jazyk v základním smyslu slova (nedá se říct „čeština je spisovná“, ale jen „čeština má svou spisovnou podobu“ – ale co to přesně znamená, není dosud jasné). Naproti tomu termín *standard(ní)* je významově neutrální, což je pro termín vhodné; vztah k angličtině je dnes pochopitelný. V dnešní situaci češtiny se spíš dá mluvit o standardním než o spisovném hovoru (termín nenavozuje *contradictio in adiecto* a je vhodný vzhledem ke Kučerově oscilaci).

přirozeného kontinuaálního vývoje jazyka, který vždy probíhá skrze současně existující varianty. Jak říká F. de Saussure (1989, s. 235): „Chod jazyka kříží nesčíslné množství váhání, přibližností a poloanalýz. V žádném okamžiku nemá konkrétní jazyk systém dokonale ustálených jednotek.“ Tato variabilita se v bohemistice někdy „řeší“ tak, že se varianty a změny zametou danou reformou pod stůl, dokud se opožděně zas nevynoří s o to větší silou (srov. staré brusy, ale i starší vydání pravidel, popř. učebnic aj.). Variabilitu, existující v každé době, oficiální synchronní bohemistika, resp. její část zabývající se kodifikací, neumí řešit a považuje ji často za přítěž a cosi nežádoucího, pokud ji v důsledku kodifikačního potlačení vůbec přiznává. Chybí tu principiální prospektivní stanovisko; politika řešící zásadně otázku jazykové variability nikdy neexistovala. Jistě je na místě připomenout si, že Mathesius (1932, s. 20) výstižně říká, že „cesta českého purismu za posledních osmdesát let je vroubena hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla“; tento výrok zastánci „spisovnosti“ příliš necitují, ačkoli i dnes platí, rozšíříme-li ho i na hroby postpuristické, jako jsou dlouho udržované příkazy užívání tvarů *mne, jej, je* (sing. zájm.), *lodi, objetí* aj. aj. (ostatně velké slovníky vydávané až do šedesátých let jsou plné infinitivů na *-ti*, bez kterých to prostě nešlo).

Představa série budoucích preskriptivních reforem, které budou periodicky postihovat naše následovníky, budít u nich podobný odpor a traumata z přeučování, vyvolávat veřejné pobouření (jako po posledních Pravidlech) a nejistotu, je skličující a nedůstojná.⁸ Nejenže je takovéto kodifikační počínání drahé tím, že se stále přepisují staré knihy do nové podoby,⁹ je ale i nekulturní a nelingvistické, protože se každým diktátem narušuje kontinuita vývoje a zastírá jazykový vývoj až do další reformy. Co tedy dělat?

Zatímco všechny ostatní mody češtiny preskripci neznají a nepotřebují, zůstává její otázka u spisovné variety otevřená. Základní škála přístupů známých odjinud se pohybuje mezi póly

(A) přirozený vývoj ustálený územ vybral některé varianty, ty mají tradici potvrzený respekt, a proto se používají (značná část velkých jazyků),

(B) z různých důvodů do nepřirozeného vývoje zasahují lidé (dříve spíše odborně nekvalifikovaní jako ve francouzské akademii) a postulují umělý, vymyšlený standard, jehož souvztažnost s jazykovou realitou je nejasná, nikdy však není velká; sem patří i český případ, jakkoliv se i zde postoj a praxe mění.

Musí být tedy spisovný standard vždy preskriptivní? Zdá se na první pohled, že ano, jakkoliv v dané jazykové situaci je dnes čím dál těžší něco umělého lidem vnucovat nási-

⁸ Formulace „Nemůže-li být kodifikovaná forma češtiny pevně na dlouho daná jako u jazyků jiných“ (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005, odd. 1) se týká toho, že např. ruština, polština, španělština, nizozemština nebo finština nemá útvar jako je OČ, s řadou jevů postupně pronikajících do standardní normy i do kodifikace normy spisovné, ani v němčině není podobný útvar s centrálním a většinou většinou postavením.

⁹ V bohemistice je dobře známo, že „seriálnost, povlovnost změn v tvaroslovné i pravopisné kodifikaci (a v některých oblastech syntaxe...) vede k rychlému zastarávání příruček,“ jak píšeme (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005, odd. 1); není to snad nijak nejasné. Vždyť po každém „uznání“ výrazů jako *pro mě, bez něj* aj. je potřeba znovu vydat velký slovník, pravidla nebo mluvnicí, v upraveném znění, jinak taková příručka obsahuje údaje už neplatné, v tom je zastaralá.

lím; je třeba shody, a ne diktátu. Taková shoda, dosažitelná mj. jen bez kontinuálního reformování, se může postupně vžít a preskripci oslabovat. Není však jasné, jak k takové shodě dojít. Některé požadavky na případný spisovný standard byly zmíněny už výše.

Nedomníváme se ale, že kodifikace je obecně nutná, její potřebu je třeba zvažovat podle situace a cílů. Je-li třeba spisovný standard vytvářet i nadále uměle, je třeba respektovat, při absenci přirozeného standardu (tj. případu A výše), především jeho potřebu pro školskou praxi. Jestli se však dá vymyslet přístup jiný, diskutujme o něm. Momentálně se jeví jako vhodné uvažovat o minimalistickém a liberálně pojatém východisku: *kodifikovat malé pevné jádro s variantami (to by mohlo vydržet dlouho) a pro ostatní případy mít jen pravidla pro případné novosti, aby tak vznikl pocit stability a zamezilo se seriálnosti kodifikací*.¹⁰

Otevřenými otázkami (kromě této) však zůstává, KDO (má takovou kodifikaci dělat, lingvista a kodifikátor není nutně to samé), KDY (ji dělat) a JAK (ji dělat). Aspoň v otázce KDY začíná být teď díky korpusům jasněji.¹¹

3.1. K úkolům lingvistů a v nemalé míře i jazykových propedeutů dnes podle našeho názoru patří oslabovat tendence, které umožňují označit nynější období jako dobu p o s t p u r i s m u. Takové tendence můžeme vidět jednak v činnosti lingvistů a školy, jednak v chování mluvčích:

(i) Mezi l i n g v i s t y a v důsledku jejich působení i ve š k o l e: funkcionalismus klasického Pražského lingvistického kroužku nemohl obtížnou situaci češtiny vyřešit (neměl a v tehdejší situaci ani nemohl mít jednoznačné stanovisko proti intervencionalismu; viz Starý, 1995) a byl uplatňován nedůsledně; ve školách i jinde jsou dodnes živé pozůstatky stanoviska „musíš – nesmíš“, i když se říká „spisovnost“ místo brusičského „správnost“. Místo tohoto postoje by dnes už mělo jít o postoj „už nemusíš – už smíš“, tj. často je (z hlediska cíle, tedy funkčně) přijatelné a vhodné užívat tvary poměrně nedávno do kodifikace přijaté, jako *beze mě, bez něj, zavři ho (okno), nemocích, obejmutí* aj.

(ii) Mezi m l u v č í m i je mnoho zbytečné nejistoty (srov. odd. 2.2. C výš); o tom svědčí dotazy na jazykovou poradnu Ústavu pro jazyk český AV ČR ve starém duchu, hledající stanovisko autority ke „správnosti“. Rozkolísanost je v písemném standardu očividně na překážku. Je ale třeba vidět i to, že většina lidí se na poradnu neobrací, je si dost jistá, že se na své povědomí může spolehnout; její jistota je právě posílena širokým uznáním variant.¹² Pro mnoho mluvčích nejsou tyto otázky důležité, nepřemýšlejí

¹⁰ Formulace v odd. 2 (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005) o tom, že „pokud kodifikace plně neodráží normu jako celek (...), může směřovat jen ke znetváření češtiny“, je dál doplněna stručným naznačením, že takové plné odrážení by se dalo spíš docílit omezením vlastní kodifikace a ponecháním prostoru pro variabilní složku; srov. už Novák (1962, s. 271) o tom, že rozšiřování kodifikace na další jevy není pro mluvčí výhodou.

¹¹ Říkáme-li (Čermák – Sgall – Vybíral, 2005, odd. 2), že úzus tvarů jako *bysme, s kostma, ty města, dýl* aj. lze ověřit a doplnit zvláště na korpusových datech, máme na mysli především možnost využívat v konkrétním výzkumu korpusy mluvené češtiny; ty budou brzy podstatně rozsáhlejší a tedy směrodatnější než dnes; ale už dnes ukazuje Kodýtek (2006), do jaké míry s nimi lze úspěšně pracovat.

¹² Připomeňme, že tvar *východiskách* (užitý u Čermáka – Sgalla – Vybírala, 2005, v odd. 2) není v současné češtině neobvyklý, podle některých příruček ani ve spisovných textech; Mluvnice češtiny 2 (Komárek et al., 1986, s. 315) uvádí: „V Lpl mají jména s velami finálou ... zpravidla formant *-ách* ... U jmen s připo-

nad tím. Zájem o porady v poradnách ukazuje, jak silné je retardační působení školní výchovy: velká část učitelů a učitelek (nejde jen o češtináře) předává dětem a studentům (a taky kontroluje) to, co se naučili třeba i před pár desítkami let. *Lingvistův popis jazyka se přece má řídit podle mluvčích, a ne mluvčí podle lingvisty*, přesněji kodifikátorského lingvisty.

Jakkoli může někdo (srov. např. Jamek, 2006) kritizovat postup, kdy se tazatel odpovídá (rozuměj: v poradně ÚJČ AV ČR), že mezi lidmi se to říká často tak a často i onak, takže ať si dotyčný spánembohem vybere, je nutno tento nevděčný postup ocenit a stejně tak je vhodné konstatovat, že v poradnách jistě umějí říkat tazatelům, co se hodí do běžného hovoru a co do slavnostního projevu, popř. co je spíš moravské než bezpříznakové atd.¹³ Tvarosloví češtiny je rozkolísané už po řadu staletí a rozkolísanost bude jeho charakteristickým znakem i v následujících obdobích. Projevem této rozkolísanosti je variantnost. Je třeba většinu i menšinu co nejdůsledněji už na základních školách o tom informovat, seznamovat ji s tím, jak vypadá mluvené slovo jako typicky disperzní vrstva komunikace. Přechnodné pásmo jevů je složené právě z variantních tvarů, a je nezbytné o něm v potřebné šíři mluvit ve školách. Nezačneme-li my lingvisté, školy samy nezačnou. V poradnách dovedou odpovídat, že nejde o „správnost“ (viz o tom už v odd. 2.2.), ale o stylovou vhodnost v daném kontextu, příznakovost – čemu dát přednost se relativizuje podle funkce projevu, podle místa v kontextu apod., rozlišit, který výraz je bezpříznakový a který je vhodný pro tu či onu komunikační situaci, styl apod. Typické pro dnešní období je i to, že mluvčí a autoři si často ze dvou variant zbytečně (pseudokorektně) vybírají i v neutrálním projevu tu, která není doma v běžné mluvě (např. *východiscích* vs. *východiskách*, *pouze* vs. *jen*, *také* vs. *taky*). Taková nemístná snaha po „lepší“ vyjádření svědčí mj. o značném stupni desorientace mluvčích.

Jak toto stadium překonat, jak se vypořádat s pozůstatky purismu, s postpurismem – o tom je třeba diskutovat. Dosáhneme-li toho, aby si mluvčí uvědomili, že jednoznačná kritéria spisovnosti neexistují a že v běžné mluvě má základní pozici obecná čeština, která se se spisovnou normou oboustranně postupně sblíží, pak se snad v budoucnu dočkáme obecně vstřícnějších postojů.

3.2. K diskusnímu příspěvku *K o ř e n s k é h o* (2005) ještě dodejme,¹⁴ že problematika pojmu *standard* je opravdu složitá a bude třeba o ní dál diskutovat. Mělo by se přitom brát v úvahu i to, co už bylo uveřejněno, nejen v našich výš připomenutých publikacích, ale i J. Horeckým nebo Karlíkem, Nekulou a Rusínovou (1995) a jinými. Za připomenutí stojí i formulace v Akademickém slovníku cizích slov (Petráčková –

nou *-sko(o)/-isk(o)* se objevuje i varianta *-ích...*“ Považujeme podobu na *-ách*, v hovoru běžnou, opravdu za perspektivní (srov. Oliva, 2005, s. 281) a její užití za vhodné proto, že posiluje přirozenost úzu, jak to odpovídá potřebám českého vyjadřování.

¹³ O tom, že zavádění dublet (pokud je přehledné a soustavné) může „vychovat k pocitu, že se uživatel může opravdu spolehnout na své vlastní jazykové povědomí a že tedy nemusí zbytečně nahlížet do různých příruček“, viz už Novák (1962, s. 271n.).

¹⁴ Pokud jde o předchozí stadia našeho dialogu, viz i Sgall (1992, zejm. s. 90–94) a stručně ostatně už Panevová a Sgall (1976, pozn. 2).

Kraus, 1998, s. 708): „standard...; lingv. *lexikální s.* soubor běžných prostředků užív. v dané etapě celým průměrně vzdělaným jazykovým společenstvím“, kterou je možné rozšířit i na tvarosloví a na další složky jazykového systému. Další diskusi potřebuje i pojem spisovnosti, užívaný už velmi dlouho nejen v bohemistice (kde navazuje na tradici německou i francouzskou); nebyl dosud ve všech rozhodujících detailech plně osvětlen a setkává se s vážnými námitkami, nově viz Cvrček (2006a, b).

Na komplexnost této problematiky je třeba upozornit už v souvislosti s opozicí psaný – mluvený úzus; je možné a potřebné rozlišit úzus primárně (bezpříznakově, prototypicky) mluvený (spontánní rozhovor – to je ovšem hodně užší pojem než *diskurz, promluva, text*) od různých vrstev příznakových (přes promluvy v tom či onom stupni připravené až po čtené přednášky nebo prohlášení), viz zejm. Čermák (1987, v tisku) a Krčmová (1995); podobně je rozdíl mezi bezpříznakovým, typickým textem psaným (přesněji: písemným; pod tento termín zahrnuje J. Vachek texty psané i tištěné a můžeme pod něj zahrnout i texty elektronické) a různými příznakovými typy písemných promluv, až po esemesky nebo osobní příležitostné záznamy. Z jiného hlediska zase je složitá otázka vztahu mezi územ těchto různých druhů a jeho systémovými znaky, pokud zůstáváme (jak se o to snažíme) u saussurovské dichotomie *langue – parole*, bohatě uplatňované v klasickém i obnoveném Pražském lingvistickém kroužku.

Jiné problémy se týkají mnoha dalších stránek pojmu *standard* (popř. různých užití odpovídajícího termínu). Specifické problémy jsou v češtině např. u některých syntaktických dvojic, jako u *mladejma/mladýma*, kde *-ma* je doma ve standardním hovoru, zatímco u „tvrdých“ adjektiv je patrně *ej* zčásti na ústupu, ačkoli *y* tu ještě obecně neproniklo. Ještě složitější asymetrie je u syntagmat typu *malý/malé města*, kde se moravské *-é* začíná v některých vrstvách standardního hovoru uplatňovat i v Čechách, ale *-ý* tu dosud má silnou pozici, podobnou jako ve spojení *malý děti*. Pro spojení jako *malé města* to, že jsou doma na Moravě, není ostatně nejpodstatnější. Stojí za to přezkontrolovat, jak dalece se dnes v běžné, i veřejné mluvě podobně šíří i typ *byl zvolený*, tj. taky tvar, který není plně spisovný ani obecně český.

Otázka protikladu dichotomií mluvenost – psanost a spisovnost – nespisovnost, kterou naznačuje Kořenský (2005), je v podstatě akademická. Zatímco první dichotomie je v jazyce přirozená, inherentní a nesporná, druhá vzniká v důsledku lidské intervence a kodifikace, je tedy svou povahou umělá, od jazyka jen nějak odvozená, sporná. K tomu, co o této problematice už bylo řečeno (viz zejm. Čermák, 1996), dodejme, že i teoretici PLK se bez objektivně opřené znalosti mluveného úzu pohybovali v problematice psané češtiny, která ale není dominantní formou. Kodifikace je sama obecně značně proměnlivá a v úplnosti obvykle neodpovídá faktům, jako desiderátum má jen hypotetickou platnost, podmíněnou výchovou a disciplinovaností uživatelů jazyka. I stupňovitost, neostrost hranic standardu potřebuje určitou specifikační proceduru, navrhuje ale, aby se specifikace opírala o reálná zjištění o úzu a aby se uživatelům podávala jako informace a popř. doporučení, ne jako předpis. To se týká i školy a učebnic, o jejichž problémech psal Vybíral (2001–2002, 2006).

Důležité je uvědomit si (a informovat o tom), že sen starých brusičů, podle kterého se s rozšířením vzdělání spisovná mluva postupně bude uplatňovat širší a širší, až nespisovné

tvoroslovné a hláskoslovné jevy zmizí, se nesplnil. Jako nereálný se ukázal i předpoklad strukturalistů, že přiblížení kodifikace českého tvarosloví k (spisovnému) úzu povede k širokému uplatnění spisovného tvarosloví v běžné mluvě. Podobné tóny zaznívají ještě u Hausenblase (1993), ale Kořenský (1997) už výslovně charakterizuje spisovnou normu jako funkčně omezenou („Negativním jevem jistě je, jestliže přetrvává tendence činit prostřednictvím intervencí spisovnou komunikaci deziderativně univerzální“, s. 41) a kritizuje „priorizaci opozice spisovnost – nespisovnost“ (s. 40). K tomu připojme dvě poznámky:

(a) Není úplně jasné, jak dalece má Kořenského formulace obecnou platnost. Bylo by zapotřebí na základě relevantních zjištění porovnat situaci v češtině s jinými jazyky, především s těmi, které nemají tak dlouhou a složitou historii standardní normy. Je funkční omezení standardní variety ve slovenštině, finštině atd., nebo i ve většině mimoevropských jazyků podobné jako v češtině? Předběžně bychom předpokládali, že ne, tj. že standardní norma má v mnoha jazycích širší okruh funkcí než v češtině.

(b) Nestačí mluvit o tom, že se v běžné mluvě často vyskytují nespisovné tvary; je třeba zkoumat soustavně, jak se kdy kde mluví, které tvary jsou na pomezí spisovnosti, a tedy ve standardní mluvě běžné, a které ne. Dnes k tomu pomůže hlavně rozšiřování mluvených korpusů češtiny, jejich anotování z hlediska výskytu jevů z různých stupňů standardního a nestandardního vyjadřování a rozbor situace na základě takto zjištěných skutečností. Takový výzkum – a taky předkládání jeho výsledků mluvčím v širokém měřítku, ne jen tu a tam stručné upozornění ve vědeckých mluvnicích – je odpovědností našich předních bohemistických institucí, tzn. Ústavu pro jazyk český AV ČR i příslušných kateder a ústavů na velkých univerzitách. Tento úkol byl přes četná upozornění v dlouholetých diskusích dosud zanedbáván, ale dnes už nemůže zůstat jen jako cíl jednotlivců nebo některých specializovaných pracovišť. Není pochyb o tom, že je to úkol extrémně rozsáhlý a zodpovědný.

4. Z á v ě r e m uvedme, že diskuse probíhá v době, kdy už mezi českými lingvisty existuje poměrně široká shoda v zásadních otázkách (potvrdily to mezitím v Slově a slovesnosti nezávisle na našem článku psané stati V. Cvrčka, 2006a, a zčásti i V. Dovalila, 2006, i diskusní příspěvek E. Hajičové a V. Schmiedtové v tomto čísle, důležité je i stanovisko nezaujatého pozorovatele, jakým je V. Kodýtek, 2006). Je značný rozdíl mezi situací kolem r. 1960 a situací dnešní. Tehdy přijal B. Havránek vystoupení mladého outsidera jako impulz pro širší diskusi, která přes přísné napomínání určité kladné výsledky přinesla, ale podařilo se je upozadit.¹⁵ To dokládá např. Danešova formulace

¹⁵ Napomínání čtyř profesorů tehdy inspiroval hlavně J. Bělič; ten přišel koncem padesátých let z Moravy do Prahy a stal se vedoucím katedry českého jazyka FF UK, na které s ním o otázkách běžné mluvy a jazykové kultury pravidelně diskutovali P. Sgall, J. Hronek, P. Novák a další. Brzo se v situaci zorientoval tak, že zahájil co nejširší výzkum městské mluvy a účinně se zasazoval jak o to, aby se spisovná čeština zbavovala přemíry „nemluvných“ výrazů a aby kodifikace uznala i některé (zejména zájmenné) tvary dřív charakterizované jen jako obecně české, tak i o to, aby se ve slovní zásobě přestalo pracovat s černobílou hranicí spisovnosti; psal pak taky o složitosti (dosud nesplněného) úkolu podat obraz jazykové situace ve městech. To je známo z jeho publikací (kromě těch, které už byly v diskusi citovány, viz i Bělič, 1962, zejm. s. 573) i z úvodu k Slovníku spisovného jazyka českého (zejm. s. X).

o tom, že naši vlastní mateřštinou je interdialekt, která nebere zřetel na to, že Havránek (1963, s. 258n.) uznal, že obecná čeština už interdialektem není. Dnes už Sgall není mladý outsider, ale – zejména po zásadních vystoupeních Z. Starého a A. Sticha – mnoho z jeho pohledu na tvary běžné mluvy už bylo široce uznáno.

Oporu pro naše stanovisko můžeme najít i v předních příručkách. S pojmem standardu, který je širší než tradiční spisovnost a vykazuje přechodné pásmo s oscilací („pronikáním“ tvarů) v běžném hovoru, pracuje brněnská Příruční mluvnice (Karlík – Nekula – Rusínová, 1995) a podobně se vyjadřují v Encyklopedickém slovníku češtiny M. Krčmová a J. Chloupek, včetně toho, že „lze dospět k přesnějšímu poznání toho, co má ve vyjadřování skutečnou prestiž. Ruší se tak předem deklarovaná hranice spis. a nespis., která je v tradičním pohledu na n. j. [= národní jazyk] základní“ (Krčmová – Chloupek, 2002, s. 193). I. Nebeská tam píše o diskusi v Slově a slovesnosti v 60. letech a o následné kritice teorie spisovného jazyka i o tom, že „není spis. norma v povědomí č. mluvčích dostatečně zakotvena, znovu jsou některé kodifikované tvaroslovné prostředky pocíťovány jako kniž. až arch. (např. *abychom, hluší chlapci, se dvěma velkými míči, žlutá kuřátka se schovala, všechna čtvera vrata*) a synonymní tvary stylově neutrální ve spis. č. chybějí“ (Nebeská, 2002, s. 486).

Tento vývoj názorů ukazuje, že není trvale udržitelná situace, kdy se takové knižní až zastarávající jevy vyžadují jako jediné náležité („správné“ nebo „spisovné“) i mimo knižní kontexty. Zdaleka není optimální situace, kdy velká část škol a jiných institucí vyžaduje tyto tvary (a podobně i tvary typu *dobrý, dobrého*) i v komunikačních situacích a kontextech, ve kterých se široce užívají do kodifikace už zahrnuté hovorové tvary jako *míň, zuju, psals*. Není možné tuto asymetrii odstranit jedinou velkou reformou, ale stejně tak je dnes sotva myslitelné, že by se obnovila praxe minulých desetiletí, která vždycky po krátké době do kodifikace spisovné normy zahrnula malou skupinu jevů dřív za spisovné neuznávaných. Východisko navrhujeme hledat právě v tom, že se přejde od černobílé spisovnosti k širšímu a volněji vymezenému pojmu standard (s jen malým tvaroslovným jádrem pro potřeby školy skutečně kodifikovaným) včetně standardního hovoru a že se novému pojetí, které už mnozí lingvisté v diskusích mezi sebou přijímají, široce otevře cesta do škol a do obecného povědomí mluvčích.

Bude vhodné charakteristiku pojmu standard prohlubovat a postupně ve škole i v poradnách apod. šířit povědomí o něm i o potřebě důsledného přechodu od pozůstatků postoje „musíš – nesmíš“ k heslům jako „už nemusíš (psát a říkat *beze mne, bez něho, objetí, děkuji, nemocem, ...*) – už smíš (užívat *beze mě, bez něj, obejmutí, děkuju, nemocím, ...*)“ a vysvětlovat existující, empiricky zjištěnou (ještě důkladněji, než dosud) jazykovou situaci s rozdíly mezi Čechami a moravsko-slezským územím (přičemž jistě nebude třeba někoho trestat, uvede-li, že je toto území menší než Čechy).

Nový pohled oslabuje nevýhody spojené s „mezerami“ ve spisovné normě, jako je neexistence stylově neutrálního spisovného tvaru pro instrumentál plurálu nebo pro 1. os. plur. kondicionálu. Neexistence černobílých hranic a složitost situace s mnoha motivačními faktory se projevuje i tady.

LITERATURA

- BALHAR, J., et al. (2002): *Český jazykový atlas, 4*. Praha: Academia.
- BAYER, L. (2003): *Sprachgebrauch vs. Spracheinstellung im Tschechischen: Eine empirische und soziolinguistische Untersuchung in Westböhmen und Prag*. München: Verlag Otto Sagner.
- BĚLIČ, J. (1961): Kdo zavřel okno? Otevři ho. *Naše řeč*, 44, s. 266–271.
- BĚLIČ, J. (1962): Ke zkoumání městske mluvy. In: *Slavica Pragensia, 4*. Praha: Universita Karlova, s. 569–575.
- BERMEL, N. (2001): Střídání kódů či míšení jazykových prostředků? *Naše řeč*, 84, s. 16–30.
- CVRČEK, V. (2006a): Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 46–60.
- CVRČEK, V. (2006b): *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, F. (1987): Relations of spoken and written Czech (with special reference to the varying degree of acceptability of spoken elements in written language). *Wiener Slawistischer Almanach*, 20, s. 133–150.
- ČERMÁK, F. (1996): Obecná a spisovná čeština: poměr, funkce a metodologie. In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes: sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci, Štápanice u Brna 17.–19. 1. 1995*. Brno: Masarykova univerzita, s. 14–18.
- ČERMÁK, F. (v tisku): Mluvené korpusy. In: *Studie z korpusové lingvistiky, I*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 103–115.
- DOKULLIL, M. (1952): K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace. *Slovo a slovesnost*, 13, s. 135–139.
- DOVALIL, V. (2006): K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 96–102.
- HAUSENBLAS, O. (1993): K tzv. pronikání obecné češtiny do spisovného jazyka. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 97–106.
- HAVRÁNEK, B. (1963): Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. *Slovo a slovesnost*, 24, s. 254–262.
- HEDIN, T. (2005): *Changing Identities: Language Variation on Czech Television*. Stockholm: Stockholm University.
- JAMEK, V. (2006): Nechat jazyk kočkám – a cesty vlkům, 2. *Vesmír*, 85, s. 181.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KODÝTEK, V. (2006): Vývoj se nevrací – odsouvané problémy ano. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 195–204.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- KOŘENSKÝ, J. (1997): O hodnotách pražského funkcionalismu, jazykové kultury a o češtině včera a dnes nekonvenčně. *Slovo a slovesnost*, 58, s. 35–42.
- KOŘENSKÝ, J. (2005): K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 270–277.
- KRAUS, J. – KUCHAR, J. – STICH, A. – ŠTÍCHA, F. (1981): Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 228–238.
- KRČMOVÁ, M. (1995): Mluvenost a psanost jako slohotvorné činitele. In: D. Davidová (ed.), *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, s. 26–32.
- KRČMOVÁ, M. – CHLOUPEK, J. (2002): Jazyk národní. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 192–194.
- KUČERA, H. (1955): Phonemic variations of spoken Czech. *Slavic Word* (Supplement to *Word*, 11), s. 575–602.

- MATHESIUS, V. (1932): O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: B. Havránek – M. Weingart (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha Melantrich, s. 14–31.
- NEBESKÁ, I. (2002): Teorie spisovného jazyka. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 485–486.
- NOVÁK, P. (1962): O smysl diskuse o mluvené češtině. *Slovo a slovesnost*, 23, s. 266–272.
- OLIVA, K. (2005): Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 278–290.
- PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1976): Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J., a kol. (1998): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- SAUSSURE, F. de (1989): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Odeon.
- SGALL, P. (1992): Teoretická lingvistika a výzkum komunikace. *Slovo a slovesnost*, 53, s. 87–96.
- SGALL, P. (1994): Spisovnost a kultura vyjadřování. *Slovo a slovesnost*, 55, s. 34–47.
- SGALL, P. – HRONEK, J. – STICH, A. – HORECKÝ, J. (1992): *Variation in Language: Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- SGALL, P. – MAGLIONE, C. (2005–2006): Čeština standardní a běžně mluvená. *Český jazyk a literatura*, 56, s. 80–87.
- SKALIČKA, V. (1962): Poznámky o obecné češtině. *Slovo a slovesnost*, 23, s. 201–205.
- STARÝ, Z. (1995): *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.
- STICH, A. (1991): O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč*, 74, s. 57–62.
- TOWNSEND, Ch. E. (1990): *A Description of Spoken Prague Czech*. Columbus: Slavica Publishers.
- VYBÍRAL, P. (2001–2002): Český jazyk a literatura na středních školách. *Český jazyk a literatura*, 52, s. 234–237.
- VYBÍRAL, P. (2006): *Varietnost neživotných maskulin a problematika spisovného jazyka ve škole (se zaměřením na lokál singuláru)*. Dizertační práce. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.

Ústav Českého národního korpusu FF UK
 nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
 <frantisek.cermak@ff.cuni.cz>

Centrum počítační lingvistiky MFF UK
 Malostranské nám. 25, 118 00 Praha 1
 <sgall@ufal.ms.mff.cuni.cz>

Redakce zpravodajství České televize
 Kavčí hory, 140 70 Praha 4
 <petr.vybiral@czech-tv.cz>